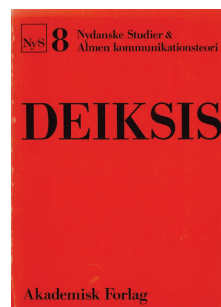

NyS

Titel:	Grammatik og deiksis
Forfatter:	Ole Togeby
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 8. <i>Deiksis</i> , 1975, s. 49-65
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ole Togeby

GRAMMATIK OG DEIKSIS

Mange grammatikker begynder med ordklasserne. Et fænomen som deis vil blive omtalt henne under pronominerne - hvis det overhovedet bliver omtalt. Dette hænger sammen med en ret snæver opfattelse af hvad grammatik er, en opfattelse der har sin berettigelse hvor grammatik og retorik følges ad.

Da denne klassiske sammenhæng synes at være gået i stykker, kan det være rimeligt at udvide grammatikkens objekt til at være en beskrivelse af hvorledes sproget opfylder sin samfundsmæssige funktion. Gør man det vil grammatikken blive organiseret på en anden måde end de ovenfor omtalte normale grammatikker; den må selvfølgelig tage sit udgangspunkt i en beskrivelse af sprogets væsen. Dernæst må den vise hvilke sproglige strukturer der er nødvendige for at sprogets samfundsmæssige funktioner opretholdes. Og af disse strukturer er ordklasserne næppe de vigtigste, men måske deiksis.

Sprogets væsen.

Sprogets væsen er på en gang at være menneskets subjektive bevidsthed, dets objektive oplagrede samfundsmæssige erfaring, og formidlingen herimellem.

Enhver empirisk undersøgelse må tage sit materiale i den enkeltes sprogbevidsthed. Sproget er for mennesket muligheden for at udtrykke og realisere sig selv.

På den anden side er sproget som system altid til stede før det enkelte menneske, står som en allerede fuldbyrdet realitet, som en del af verden der skal tilegnes og som spejlet af den selvsamme verden.

Men sproget formidler også mellem det subjektive og det objektive. Ved at udtrykke sig gennem sproget objektiviserer mennesket sig selv. Og ved at forstå verden gennem sproget gør mennesket verden til en del af sin subjektive bevidsthed. Denne sprogets nivellering af det subjektive og det objektive udgør en vigtig del af den samfundsmæssige bevidsthed til enhver tid.

En grammatik der tager sit udgangspunkt i denne bestemmelse af sprogets væsen, må bestå af 4 komponenter, én til at beskrive sproget

som et system der udgør den til enhver tid dominerende samfundsmæssige bevidsthed, en til at beskrive sproget som betingelse for og resultatet af at mennesker etablerer, opretholder og ændrer menneskelige relationer, og én til at beskrive sproget som et dynamisk middel til informationsoverførsel. (Denne 3 deling svarer til M. A. K. Hallidays grammatik som han fremstiller den i Language Structure and Language Function i New Horizons in Linguistics, ed. by John Lyons, Penguin 1970. Jeg følger dog ikke Hallidays beskrivelse af de enkelte komponenter). Endelig skal der være en komponent der regulerer koblingen mellem de 3 andre komponenter, så der kommer grammatiske sætninger ud af det.

I alle 4 komponenter skelnes der mellem konstituerende og regulerende regler. De konstituerende regler er de regler der forudsættes konsensus om for at sproget fungerer i et sprogsamfund. De udgør det man traditionelt kalder sprogbygningen, de beskriver det invariante, det system af muligheder som principielt står til en sprogbrugers rådighed. De strategiske regler beskriver hvorledes sprogbrugen er begrænset og reguleret af nogle yderligere regler som ikke hænger sammen med sprogsamfundet, men som tværtimod lader andre relationer af samfundsmæssig karakter præge - og være afhængig af - den konkrete sprogbrug. Det drejer sig om varianterne i sproget, frekvensen i brug af de forskellige varianter hos forskellige mennesker og grupper. Beskrivelsen af de regulerende regler vil ofte være en beskrivelse af konflikter i samfundet.

De konstituerende vil dreje sig om det historiske set mere konstante, mens de strategiske regler vil beskrive det historisk set mere skiftende.

Skellet mellem konstituerende og regulerende regler er relativt; det der i den semantiske komponent er det variante, er i koblingskomponenten det invariante. Således kan sprogets funktion og udvikling kun forstås i dialektikken mellem de abstrakte konstituerende sprogbygningsregler, den konkrete sprogbrug, og de formidlende regulerende regler. (Se: Joachim Israel: Sociologisk grundbog 3. del. København 1973).

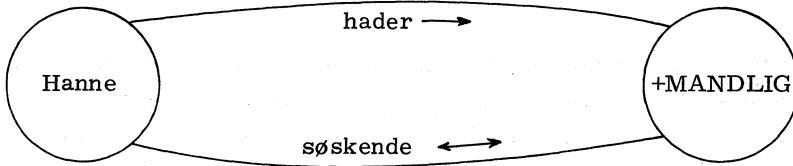
Semantikken.

Hvis man vil beskrive sproget som samfundsmæssig bevidsthed, må man begynde med en semantisk komponent der beskriver de mulige be-

tydninger. Man kan forestille sig en sådan dybdesemantik (som Geoffrey Leech gør det i Semantics, Penguin 1974) som et netværk hvor prædikater angives ved streger, mens cirkler for enderne angiver de argumenter (nominaler) der hører til prædikaterne.

Hanne hader sin broder

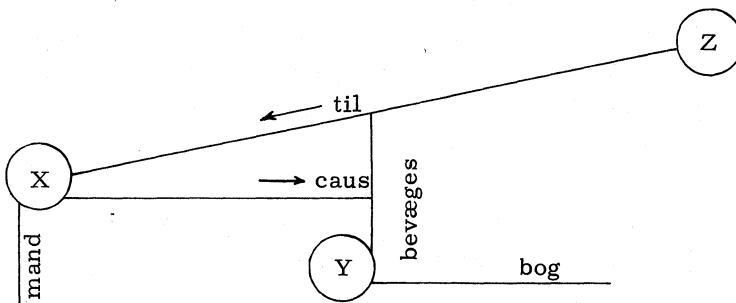
kan f. eks. beskrives ved følgende netværk:

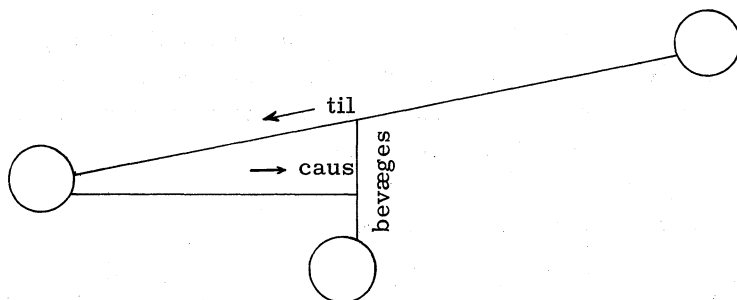
Man kan også tænke sig en dybdesemantisk beskrivelse der betragter alle argumenter som kvantificerede prædikater (som Emmon Bach gør det i Nouns and Nounphrases i Bach & Harms: Universals in Linguistics, London 1970; og McCawley gør det i Where Do Nounphrases Come From? i Readings in Transformational Grammar ed. by Jacobs & Rosenbaum 1967 Mass). Og man kunne opløse prædikaterne i betydningselementer (som Roger C. Schank gør det i Identification of Conceptualizations i Computer Models of Thought and Language ed. R. C. Schank & K. M. Colby, 1973 San Francisco). En sætning som

manden tog bogen

ville så have den dybdesemantiske struktur: (noget som er en mand forårsager at noget som er en bog bevæges (fra Z) til manden)

I forbindelse med denne dybdesemantik skal der så være nogle lexikaliseringsregler (specifikke for de enkelte sprog) som f. eks. angiver at den dybdesemantiske struktur

lexikaliseres tage. Den må også angive at der til de foregående struktur er to varianter for lexikalisering: manden tog og taget mandede. Af disse to er den første den acceptable fordi prædikatet mand normalt lexikaliseres som et nominal på dansk, mens tage lexikaliseres som et verbal. Dette er altså et eksempel på hvorledes sproget og den objektive samfundsmæssige erfaring kan kædes sammen i den semantiske beskrivelse. De semantiske regler sætter således begrænsninger i de muligheder for betydning som man kan forestille sig, og sætter, om ikke grænser, så store hængsler for den enkeltes bevidsthed.

Den relationelle komponent.

Hvis man vil beskrive sproget som bærer af relationerne mellem samtaleparterne, må man bruge en komponent (som Searle forestiller sig det i Speech Acts Cambridge (USA) 1969, og J. Habermas gør det i Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz i J. Habermas & N. Luhmann: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie, Frankfurt/M 1971) en komponent der gør rede for de grundlæggende typer af relationer der kan etableres mellem afsender og modtager: ytringer som repræsentativer (for afsenderens subjektive bevidsthed), ytringen som regulativ (af parternes forhold), og ytringer som konstativer (med krav på og forpligtelse i forhold til sandhedsværdi). Teorien om det potentielle performativ der hører til enhver sætning, og som til enhver tid kan expliciteres, er her central. Teorien går ud på at alle sætninger er indlejret i et performativ af typen jeg siger dig hermed at..., jeg lover dig hermed at..., jeg påstår hermed overfor dig at... Inden for de muligheder samtaleparterne således har for at etablere, opretholde og ændre relationerne til hinanden, vil nogle typer være særlig frekvente for nogle mennesker i nogle situationer, andre for andre mennesker, f. eks. ordre og adlydelse i hæren. Disse skævheder skal selv-

følgelig forklares ved ikke-sproglige forhold, men kan også selv forklare andre ikke sproglige forhold.

Informationskomponenten.

Endelig må der være en komponent der sikrer at ytringen overfører information til modtageren. Den må beskrive udvekslingen mellem det objektive og det subjektive. Det er om denne informationskomponent resten af denne artikel skal handle.

Koblingskomponenten.

Efter at de tre grundlæggende komponenter er beskrevet må der også være en komponent som kobler de tre komponenter sammen. F. eks. kan visse ytringstyper kun have visse semantiske indhold. Løftet kan kun dreje som om fremtidige handlinger. Denne komponent skal hierarkisere sætningens struktur, den skal bestå af regler for hvorledes man på overfladen skelner mellem kendsgerninger, begivenheder og processer. Den vil indeholde dele af det man traditionelt kalder syntax og morfologi. Igen vil der være varianter som bruges med forskellig frekvens af forskellige grupper af sprogbrugere, varianter som vil være bestemt af ikke sproglige forhold.

(Om en eventuel fonetisk komponent vil der gælde det samme).

II

Informationskomponenten skal sikre at der overføres information. Dette kræver afsenderens og modtagerens medvirken på følgende måde. Der må altid være noget hvori meddelelsen tager sit udgangspunkt, noget der er kendt og identificerbart for begge parter. Dette kan kaldes gammel information. Dernæst må der være noget der er kendt af afsenderen men ukendt for modtageren, og som ved meddelelsen bliver identificerbart for modtageren. Dette kan kaldes ny information. Beskrivelse af begge dele er nødvendig i informationskomponenten.

I grove træk vil det være således at den gamle information udtrykkes ved nominalerne, mens den ny information udtrykkes ved prædikaterne. Det er imidlertid meget grove træk. Her vil jeg mere detaljeret vise hvad den gamle information kan bestå af.

Gammel information.

Inden for den gamle information kan man skelne mellem 3 former: det egocentriske, det deiktiske og det absolutte. Det er så at sige 3 grader i udvekslingen mellem det subjektive og det objektive.

Egocentrisk bevidsthed.

En ytring vil altid mere eller mindre bære præg af en subjektiv egocentrisk bevidsthed, hvilket afspejler det forhold at enhver ytring finder sted på et ganske bestemt tidspunkt, på et ganske bestemt sted, og at den bliver sagt eller skrevet af en ganske bestemt person. Den talendes bevidsthed vil altid være bundet til dette JEG-HER-NU.

Som gammel information vil en ytring således altid explicit eller implicit, dog altid så det principielt kan expliciteres, angive den talendes situation med JEG-NU-HER.

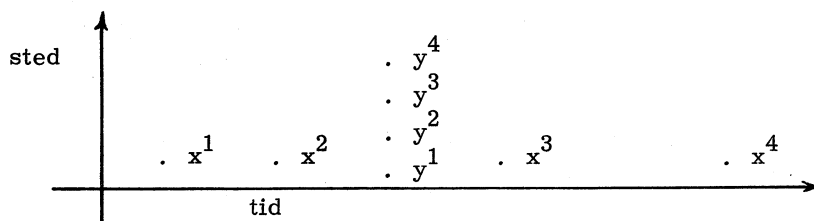
Dette JEG-NU-HER står i modsætning til alle andre kombinationer af tid, sted og person, altså i modsætning til

	JEG-DER-NU	JEG-HER-DA	JEG-DER-DA
DU-HER-NU	DU-DER-NU	DU-HER-DA	DU-DER-DA
HAM-HER-NU	HAM-DER-NU	HAM-HER-DA	HAM-DER-DA

Det egocentriske JEG-HER-NU er en enhed som egentlig ikke kan opløses i sine 3 dele.

I Sprogets overflade kommer denne JEG-HER-NU enhed til udtryk i interjektionerne av! åh! for satan! Her sættes afsenderens bevidsthed ikke i relation til nogen andre ting i verden, men kun til resten af verden som helhed.

Uopløseligheden af JEG-HER-NU-enheden hænger sammen med den opfattelse, som er indbygget i sproget, af hvad et individ og dets bevidsthed er. Ud fra et fysisk synspunkt kan et individ bevare sin identitet til forskellige tider, men ikke på forskellige steder på samme tid. Det kan illustreres således:

Ud fra et fysisk synspunkt kan man anse x^{1-4} for ét og samme individ, men ikke y^{1-4} . Det kan ses af umuligheden af JEG-DER-NU.

Betragter man derimod individerne ikke som fysiske størrelser men som bærere af bevidsthed, beholder heller ikke x^{1-4} sin identitet. Et prædikat der gælder en person på et tidspunkt x^1 i nutid, behøver ikke at gælde i fortid på tidspunktet x^2 . (Det følgende eksempel er taget fra Erik Hansen: Du skal ikke tro du skal vide Mål & Mæle nr. 1, Viborg 1974). Den lille Erik har som ordensduks i 2. klasse til opgave at sørge for at vinduerne er lukket i klasseværelset i frikvarteret. Da han i frikvarteret (på tidspunktet x^1) forlader klassen ved han at de er lukket. Da han lidt senere kommer tilbage viser vinduerne sig at være åbne. Da han bliver skældt ud for det (tidspunkt x^2), svarer han: jeg troede at de var lukket. Han kan ikke sige: jeg vidste at det var lukket. Identiteten mellem bevidstheden x^1 og bevidstheden x^2 er brudt. Han må så at sige omtale sig selv som 3. person, nemlig ved brug af verbet tro. Når læreren så siger: Du skal ikke tro, du skal vide, er den lille Erik helt knust.

Denne opfattelse af mennesket som bevidst væsen kommer til udtryk i alle de sproghandlinger som kaldes repræsentativer (for afsenderens subjektive bevidsthed): jeg ved, jeg håber, jeg fryser, jeg forstår osv.

I det hele taget er alle performativer bundet til det egocentriske JEG-HER-NU. De er defineret ved at de ikke kan betvivles eller benægtes. Performativerne må, når de udtales, behandles som gammel information.

- Jeg lover dig hermed at komme til barrikadefest

Man kan ikke indvende:

- Jammen, der er slet ingen jeg!

I andre tilfælde kan man jo ellers godt tvivle på eksistensen af det omtalte:

- Der står en strømmer og holder vagt.

- Nej, der er ingen strømmer.

Man kan endog tvivle på at der er en modtager. Inde fra et hus kan en person ud igennem døren råbe:

-(Jeg tillader dig) Kom ind!

En anden person der inde fra huset ser ud af vinduet, kan svare:

- Der er ingen (du).

Men det er stadig umuligt at indvende:

- Der er ingen (jeg).

Mennesket som identitet af bevidsthed er altså i sproget begrænset til et JEG-HER-NU.

Den deiktiske bevidsthed.

Ved den deiktiske bevidsthed er afsenderen sig bevidst at sproget indgår i, skaber og udvikler sociale relationer til et andet menneske. De kommunikative tids-, steds- og personbetegnelser er derfor defineret ved kommunikationssituationen. I denne deltager der altid mindst 2 parter, afsender og modtager. De må kunne sætte sig i hinandens sted. Hvis A og B taler sammen, og A forudsætter at han er kendt og identificeret af B, d. v. s. gammel information, må denne identifikation også ske hos B. Og det samme gælder for B og A. Og dette ved begge og de tager hensyn til det. Altså A ved at B kender A, og A ved at B ved at A kender B. Og omvendt. Denne bevidsthed kommer således først i stand når de indledende manøvrer ved døren, som er omtalt ovenfor, er overstået. Alle kommunikative udtryk er orienterede i forhold til denne etablerede kommunikationssituation. Det viser sig ved at ord som jeg, dig, han, her, der har en anden type henvisning (reference) end andre ord. Hvis A siger bordet, mener han det samme som B gør når hun siger bordet. Men hvis A siger jeg mener han ikke det samme som B gør hvis hun siger jeg. A mener nemlig A, og B B.

Størrelser der således kun kan bruges og forstås ud fra kommunikationen, kaldes deiktiske størrelser. (Denne definition og andre beskrivelser af det deiktiske er taget fra Ch. Fillmore: Toward a Theory of Deixis og Deixis I + II, forelæsningsnoter, København 1973). Deiktiske størrelser ikke blot forudsætter kommunikationssituationen, men de er også en betingelse for at kommunikationssituationen kan etableres. De er dialogkonstituerende. De kan kun bruges og forstås med kendskab til kommunikationens parter. På den anden side kan dialogen kun fungere hvis parterne kan identificere sig selv og hinanden ved hjælp af disse ord.

Det er nu karakteristisk for de kommunikative størrelser, i modsætning til de egocentriske, at de er defineret i forhold til et kommunikations- fællesskab og ikke nødvendigvis tidslig og stedslig fællesskab. Man kan se det ved at begge parter kan sige dér om et bord der er placeret som vist på tegningen, der er set i fugleperspektiv:

A

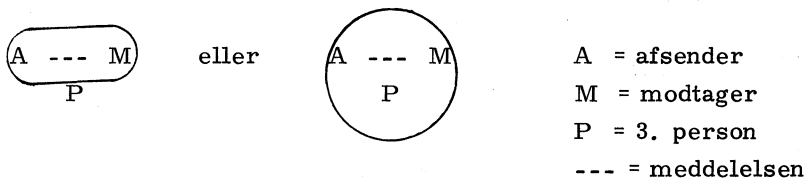
bord

B

Det kan også ses af frasen her på program 1, som jo ikke behøver at have nogen tidslig eller stedslig forankring.

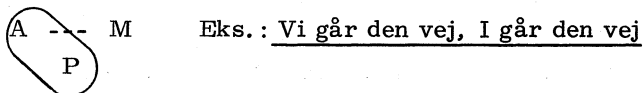
I kommunikationssituationen indgår ikke blot afsender og modtager, men også tilhørere. Dette viser sig sprogligt ved at omtalen af en person som afsenderen ved er tilhører, er anderledes end omtalen af en person som ikke antages at være til stede. Når man står i en bagerbutik og venter på sin tur kan man ikke sige: Det er ham først, man må sige: Det er den herre først. (Lars Heltoft har i sin artikel: Han, hun og statsministeren, Mål & Mæle nr. 5, Viborg, 1975, forklaret dette fænomen således:) I omtalen af tilhørere bruger man betegnelser der både kan bruges i tiltale og omtale. Det kan han ikke, men det kan den herre statsministeren, faster Anna. På den måde kan man både omtale personen som 3. person og altså behandle vedkommende som uden for kommunikationsfællesskabet, og samtidig holde en mulighed åben for at vedkommende på et senere tidspunkt indtræder i kommunikationssituationen som afsender eller modtager.

På den ene side står det deiktiske altså i modsætning til det egocentriske. Forskellen kan bl. a. ses af at man på latin har 2 ord for dér, istic betyder 'der hos dig', det hører altså til DU-DER-NU/DA som står som kontrast til det egocentriske JEG-HER-NU. illic betyder 'der hos ham' og står altså som kontrast til det deiktiske her hos os. Noget lignende har man på dansk i den inklusive og den eksklusive brug af de deiktiske ord. Inklusivt vi omfatter både afsender og modtager. Dette kan illustreres således:

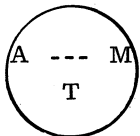

Eks.: skal vi gå nu

Det eksklusive vi omfatter afsender og en 3. person, men ikke modtageren. Dette kan illustreres:

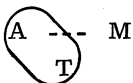
Man er sjældent opmærksom på at eksklusionsfænomenet også findes ved tids- og stedsbetegnelser. Inklusivt nu findes i ansigt-til-ansigt-situationer:

T = tiden x

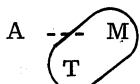
Eks.: Skal vi gå nu

Eksklusivt nu findes f. eks. i breve hvor nu betegner afsenderens tid, eller rettere afsendelsens tid, men ikke modtagelsens:

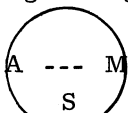
Eks.: Idag har vi været i vandet (brev)

Eksklusivt nu findes også i en anden variant, f. eks. i latinske breve, eller i avisreportager: nu betegner modtagelsens tidspunkt, men ikke afsendelsens:

Eks.: Regeringsforhandlingerne fortsætter i dag

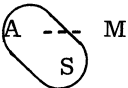
Og endelig med hensyn til sted: det inklusive:

S = stedet y

Eks.: Vi bliver her

Og det eksklusive her:

Eks.: Kom her hen

Varianten med afsendereksklusivt her (her = S-M) findes normalt ikke. Det hænger sammen med at det er umuligt at sige JEG-DER-NU, hvilket hænger sammen med det fysiske syn på identitet. Varianten med afsendereksklusivt vi (vi = P-M) findes normalt heller ikke. Hvorfor tillader vi ved tiden en eksklusionsform som hverken sted eller person har? For at svare på dette må vi foretage en underopdeling af det deiktiske.

Inden for de størrelser som kun kan forstås i forhold til kommunikationssituationen kan man skelne mellem det proximale, d. v. s. det som hører til situationens tid, sted og person, og det distale, d. v. s. det som ikke hører til kommunikationssituationens tid, sted og personer, men som beskrives i forhold til dette. Det proximale er altså jeg, dig, vi, her, nu, mens det distale er han, der, om lidt, for lidt siden.

De proximale størrelser betegner altså sammenfald mellem omtalt tid, sted og person og kommunikationssituationens tid, sted og person, mens de distale betegner ikke-sammenfald. Det er klart at det er selve sammenfaldet man ønsker at markere. Tids- og stedsbetegnelser kan nemlig være af meget varierende omfang. Nu kan således angive en minimal tidsenhed, som når den dygtige tandlæge siger:

- Det vil ikke gøre ondt, (nu), gjorde det?
eller det kan dreje sig om århundreder:

- Nu, efter den sidste istid....

Det samme gælder stedsbetegnelserne.

Nu kan vi vende tilbage til spørgsmålet om den skæve eksklusion. Der er forskel på hvorledes proximal sted og person på den ene side og tid på den anden side distribueres i en ansigt-til-ansigt-dialog:

A: - Jeg beder dig komme her hen nu!

B: - Beder du mig komme derhen nu?

I dialogen er A: jeg = B: du, A: dig = B: mig, A: her = B = der, men A: nu = B: nu, hvis nu dækker begge replikkers tidsrum.

Betegner nu en mindre tidsenhed end de to replikkers, er det karakteristisk at operationer med tid ikke er reversible som operationer med person og sted.

A: (Sig du mig) Hvad er klokken nu?

pause ca. 2 min.

B: Spurgte du mig hvad klokken var før da du lagde æggene i?

A: Ja (jeg spørger dig) hvad var klokken dengang?

A: jeg kan blive til B: du og det kan igen blive til A: jeg.

Et A: her, der bliver til et B: der, kan igen blive til A: her

Men A: nu, som bliver til B: før kan ikke blive til A: nu igen. Dette at operationer med steder og personer er reversible udelukker nu det afsenderekklusive her og vi. Ellers ville der ikke være nogen forskel på vi og I, på her og der. Tænk på den særlige brug af vi der især findes på hospitaler, det kan opfattes som afsenderekklusivt vi og det kan give den omtalte tvetydighed:

Sygeplejersken til patienterne P og R: - Nå, skal vi sove lidt?

P og R: Nej, men kan vi ikke få fjernsynet kørt herind?

S: Nej, det kan vi ikke klare i dag (sygeplejerskerne eller patienterne?)

Ved afsenderekksklusiv tidsbrug er der derimod ingen mulighed for forveksling. Afsendelsestidspunktet (i avisen: i går) og modtagelsestidspunktet (i avisen: i dag, for læseren: i dag) kan i avisen for dagen efter ikke falde sammen, for da hedder de henholdsvis i forgårs og i går. De skæve muligheder for brugen af afsenderekksklusivitet må altså hænge sammen med at operationer i tiden i irreversible, mens operationer i stedet er reversibel, og omtale af personer også er det. Denne opfattelse af tiden er, hvad enten den er apriorisk eller ej, også bundet til de sproglige regler for de deiktiske udtryk.

De distale størrelser kan være andet end kommunikationens tid, sted og personer. I tiltale er familiebetegnelser deiktiske, uden for tiltale anvendes de ofte med possessivt pronomener som jo også er deiktisk:

- Min far har aldrig set en barrikade

men kan også - afhængigt af samtaleparternes relationer - anvendes uden, de er da i sig selv deiktiske:

- Men mor var en romantisk sjæl

Visse personer og ting som personer kan have mere intime forhold til kan på denne måde omtales deiktisk i bestemt form. Uden at vognen, konen o. s. v. har været omtalt før, kan man godt sige:

- Hvis du tager vognen med på barrikaden, gør jeg det også

konen

manden

børnene

fanen

^xhammeren

^xfætteren

Det betyder at parterne tager hver sin vogn, kone, mand o. s. v. med.

De distale bestemmelser kan være relateret enten til afsenderens situation eller til modtagerens situation, nemlig afhængigt af hvilken eksklusivitet man har.

gå lidt frem , i går var Kissinger i Indien (avis)

er relativt til modtageren, mens

gå bagved , i går var jeg hjemme

er relativt til afsenderen.

Disse sidste fraser må anses for at være eksempler på fænomener på grænsen af hvad man kan kalde deixis. Det drejer sig om relative prædikater, eller om nominaler der er opbygget af relative prædikater. Det er f. eks. foran, bagved, mor til, søn af, til højre for, nede. De vil altid kræve et orienteringspunkt. Dette punkt behøver ikke at være en del af kommunikationssituationen: Peters mor, bagved den store dør. Men når de bruges uden explicit orienteringspunkt, må man antage at de er relative til den ved det potentielle performativ angivne kommunikationssituation, og derved optræder de deiktisk.

Det absolutte

I behandlingen af grammatikkens informationskomponent har jeg omtalt 2 grader af det man kunne kalde gammel information, nemlig det egocentriske og det deiktiske, som igen kunne deles op i det proximale og det distale. Den 3. form for gammel information er det absolutte. Her behandles der i sproget forhold som hverken er til stede i kommunikationssituationen eller sættes umiddelbart i relation til denne. De 3 former for gammel information går altså fra det mere subjektive til det mere objektive:

subjektivt		objektivt
det egocentriske	det deiktiske	det absolutte
	det proximale	det distale

De absolutte former for gammel information gør det muligt for modtageren uden kendskab til kommunikationssituationens afsender at identificere ting og forhold i omverdenen som er kendt af afsender og modtager. Det er f. eks. proprierne: Jytte, F. L. Schmidt, Golden Gate, Rødhætte, nominaler i bestemt form: digteren, pigen, den revolutionære med det mørke hår, han, hende.

For proprierne og nominalerne i bestemt form gælder det altså at deres reference skal være genkendt identificeret når teksten er kommunikeret. Identifikation som jeg har omtalt flere gange, vil mere præcist sige:

- a) at parterne antager at der eksisterer noget,
- b) at dette noget er af en bestemt art,

c) at der for dette noget gælder et eller andet, og

d) at det er det eneste "noget" for hvilket dette gælder.

(I notation med kvantorer ser identificerede størrelser således ud):

$(\exists x) (F(x) \& G(x))$ som defineres $\exists x (F(x) \& G(x) \& \forall y ((F(y) \& G(y)) \rightarrow x = y))$

Denne identifikationsmulighed kan være angivet med bestemthedsendelsen:

(Henriks film handler om en mand og en kvinde)

Manden er ansat på et statshospital.

Ordet Manden angiver en absolut identificeret størrelse. Afsender og modtager må altså antage (a) at der eksisterer noget, (b) som er en mand, (c) som Henriks film handler om, og (d) som er den eneste mand der kan være tale om. Man kunne også sige at Manden betyder det samme som den mand som Henriks film handler om. Al gammel information, som skal være genkendeligt og identificerbart, kan omskrives til nominaler + relativsætninger. Dette gælder også de deiktiske størrelser:

Jeg = den person der siger/skriver denne ytring

du = den person der hører/læser denne ytring

nu = det tidspunkt hvor denne ytring siges/skrives

her = det sted hvor denne ytring siges/skrives

De deiktiske størrelser er altså, som omtalt tidligere, bestemt ved relationen til kommunikationen, som betegnes ved denne ytring. Denne betegnelse henviser til sig selv. Det at man ved en sproglig ytring kan henvise til selv samme ytring, kan man kalde sprogets reflexive karakter, som kan ses som det der udgør væsensforskellen mellem menneskets sprog og dyrenes kommunikationssystemer.

De ikke deiktiske men absolutte størrelser indeholder ikke dette reflexive element i den bestemmende relativsætning.

Forholdet mellem det kommunikative (deiktiske) og det absolutte kommer i overfladen til udtryk ved reglerne for omsætning fra direkte til indirekte tale. De deiktiske størrelser kræver altid en ændring:

- Jeg lover dig at komme herhen i morgen

bliver til:

Margrete lovede Henrik at komme hen til samme sted dagen efter.

- Dronningen af Danmark lover at være til stede på Amalienborg

9. 11.

Denne sætning behøver ingen ændringer, undtagen at tiden skal ændres, ved omsætningen til indirekte tale.

Dette skyldes at de absolutte tids-, steds- og personbetegnelser ikke er orienteret i forhold til kommunikationssituationen som afsender og modtager så må have den samme opfattelse af for at kommunikere. De absolutte størrelser er derimod orienteret i forhold til et 3. punkt, som afsender og modtager i og med de kender sproget og det kulturelle arvegods, altid er forpligtet til at orientere sig i forhold til. Med andre ord vi ved altid hvad dato det er, hvor lang afstanden i tid er til vor tidsregnings begyndelse. Vi ved også altid hvor vi er i forhold til storbyer, gader, huse, lande og kontinenter. Alle betegnelser der er sat i relation til disse fixpunkter, kan ved hjælp af disse identificeres af kommunikanterne. Med tidsangivelserne

i 1648 døde Christian IV
er tidspunktet altså middelbart identificerbart.

Social deiksis

Ovenfor er det blevet vist at både de absolutte og de kommunikative størrelser i en grammatisk beskrivelse kan reduceres til nominaler + bestemmende relativsætninger. Imidlertid er der visse variationer i sprogbrugen, som ikke lader sig forklare ved denne reduktionistiske metode som gælder informationskomponenten. Det er det fænomen at valget af ord der henviser til afsender eller modtager er bestemt af den sociale relation, der eksisterer eller skabes mellem parterne. Dette fænomen hører hjemme i relationskomponenten, men det skal antydes hvad det drejer sig om. Det tydeligste eksempel er brugen af du og De. Man kunne kalde det social deiksis.

I moderne dansk anvendes du ved det solidariske forhold, mens De anvendes ved det fremmede (usolidariske) og formelle forhold. Relationerne er i såfald altid symmetriske, d. v. s. hvis A siger du til B, siger B også du til A. Kun i forholdet børn-voksne har man asymmetrisk udveksling af du-De. Så markeres der snare magts- og autoritetsforhold, hvor man siger De opad, du nedad.

Ved andre tiltaleformer end 2. persons pronomen kan der forekomme både symmetriske og asymmetriske udvekslinger, og det kan således udtrykke både solidaritet og autoritet. Man kan f. eks. bruge fornavn, fornavn + efternavn, efternavn, titel, kælenavn, familienavn. Der er

mange muligheder her. Men som sagt, dette er en del af relationskomponenten. (Om tiltaleformer kan man læse i Rodger Brown: Social Psychology kap. 2. 1965, New York).

III

Jeg har i det foregående skitseret hvorledes en grammatik kunne være opbygget af 4 komponenter, en semantisk komponent, en relationskomponent, en informationskomponent og en koblingskomponent. Informationskomponenten behandler ny og gammel information. Jeg har dernæst vist hvorledes de konstituerende regler for gammel information kan beskrives. I dette afsnit vil jeg prøve at antyde hvilke fordele en sådan opbygget grammatik kan have ved beskrivelse af de regulerende regler inden for informationskomponenten.

Subjektivt og objektivt

I Informationskomponentens beskrivelse af gammel information kan man skelne mellem 3 grader af subjektivitet. Der kan således være variationer imellem hvor subjektiv eller objektiv en meddelelse er, eller bestemte personers meddelelser, er.

Man kan også antage at barnets sproglige udvikling følger vejen fra det egocentriske, over det kommunikative til det absolutte. Dog således at det ikke er stadier der forlades, men en udvidelse af udtryksmulighederne. (Denne teori er behandlet i H. Hiebsch & M. Vorweg: Einführung in die marxistische Sozialpsychologie, Berlin 1972, DDR).

Ved at hævde dette, har man ikke hævdet at det egocentriske er primært i forhold til det sociale, Piagets tankegang som Vygitsky tilbageviser. Det som jeg har kaldt det egocentriske er nemlig ikke usocialt. Det egocentriske er defineret som en kontrast mellem JEG-NU-HER-enheden og alle de andre enheder der består af tids-, steds- og personbetegnelser. Man kan sige at jeg'et i den egoistiske sprogbrug opfylder halvdelen af det logiske rum. I det kommunikative opfylder jeg'et kun en del af den halvdel af det logiske rum som opfyldes af kommunikations-situationen. Og i den absolutte sprogbrug er der ingen grænse mellem jeg og omverden i det logiske rum. Jeg'et er en lille del, der som alle andre dele må orientere sig i forhold til visse fixpunkter.

Kodeteorien

Teorien går altså ud på at barnet objektiverer sig selv og subjektiverer verden ved at gå fra det egocentriske, over det deiktiske til det absolutte. Hos den voksne sprogbruger kan de 3 former for sprogbrug så til sidst være i en form for ligevægt.

Bernsteins kodeteori synes at implicere at det absolutte er middelklasesprog og bedre end det deiktiske. (Bernstein benægter eksplicit at den elaborerede kode skulle være bedre end den restringerede, men mange har læst det i hans formuleringer). I et af de mest kendte eksempler viser en forsøgsleder nogle børn 4 billeder og beder dem - mens han står med billedet, må man antage - forklare hvad de ser. To ofte citerede versioner ser således ud:

- 1 Tre drenge spiller fodbold og en dreng sparker til bolden og den går gennem vinduet og drengene ser på det og en mand kommer ud og råber efter dem fordi de har smadret vinduet og han skælder drengene ud.
- 2 De spiller fodbold og han sparker til den og den går gennem dér og smadrer vinduet og de ser på det og han kommer ud og råber efter dem fordi de har smadret det så løber de væk og så ser hun ud og hun skælder dem ud.

Den mest iøjnefaldende forskel er at der i 1 bruges absolutte betegnelser, mens der i 2 bruges deiktiske betegnelser. Det er klart at 2 (som er arbejderdrengens) kommunikerer lige så godt som 1 (som er middelklassedrengens), for modtageren (forsøgslederen) har jo kendskab til alle forhold i situationen, og afsenderen (arbejderklassedrengen) ved det. De deiktiske størrelser gør forholdene identificerbare for modtageren.

Tværtimod synes middelklassedrengens brug af det absolutte betegnelser at være så omstændelige at det må antages at han ser bort fra sit kendskab til at modtageren kender alle forhold i situationen. Med andre ord, middelklassedrengen spiller et rollespil, tager en rolle der hører hjemme i en helt anden situation end den foreliggende. Forskellen drejer sig altså om viljen til at spille præstationsspil, snarere end om evnen til at kommunikere.

Det er også vigtigt at se at denne variable brug af elementer i informationskomponenten ikke har spor at gøre med varianter inden for koblingskomponenten eller den semantiske komponent.

Dette fremgår tydeligt af en grammatik som den skitserede.